

МАКЕДОНСКА БИБЛИОТЕКА

№ 1

МАРИОВО

отъ

ГЕОРГИ ТРАЙЧЕВЪ

ТРЕТО НЕПРОМЕНЕНО ИЗДАНИЕ

Одобрено и препоръчано отъ Министерството на народното просвещение съ окръжно № 8464 отъ 1923 г.

СОФИЯ
ПЕЧАТНИЦА „ХУДОЖНИКЪ“
1942

Българите в
Западните
Балкани 1919

Марновска носия

Българите в
Западните Балкани 1919

ПРЪДГОВОРЪ КЪМЪ ПЪРВОТО ИЗДАНИЕ

Залисани въ революционните борби за извоюване свободата на Македония не оставаше време на насъ, синовете на тази робска страна, да пишемъ и популяризирате хубостите на тоя милъ кътъ отъ общото отечество на българина, нито да проучимъ страната въ друго отношение: природно, географско, геологично, икономическо, археологично и пр., а за учените хора отъ свободна България страната Македония бѣ *terra incognita*.

Тръбаше да изпитаме последните 7—8 години нещастията отъ войната, за да разберемъ, че твърдѣ малко познаваме страната, за която се водиха 2—3 освободителни войни. Нѣма да сбъркамъ, ако кажа, че както цивилни, тѣй и военни повече нѣщо, може би, знаха за французските и английски колонии, отколкото за Македония. Считайки Македония за робска страна, мнозина невежи мислѣха, че и македонецъ е робъ както всички други роби по света.

Македонскиятъ въпросъ остана неразрешенъ. Него бѫдещето ще разреши. На днешната младежъ и школското поколение — бѫдещето гражданство, може би, е описано да види и зарегистрира освобождението на поробените български земи. Ето защо, високъ патриотиченъ дългъ ни се налага да запознаемъ тази младежъ по-отлизо съ по-робените краища.

Не материални облаги, следователно, ме каратъ да се заловя за тази не по силитѣ ми работа въ днешните икономически времена, а изпълнението на още единъ дългъ, къмъ родна Македония. Отъ моралната и материјална под-

крепа на съзнателното и родолюбиво българско общество, както и отъ съдействието на учителската колегия, ще зависи реализирането на тази ми идея. Къмъ тъхъ прочемъ апелирамъ.

София, 1923 год.

Г. Трайчевъ.

ПРЕДГОВОРЪ КЪМЪ ВТОРОТО ИЗДАНИЕ

Появата на Македонска библиотека се посрещна доста симпатично отъ печата и обществото. Всички намѣриха за много навременно излизането на тая библиотека. Ласкавите отзиви на критиката за напечатаните книги отъ Македонска библиотека (№ 1 „Mariovo“, № 2 „Дойринъ и неговото езеро“ и № № 3, 4, 5 „Прѣспа“), ми вдъхватъ вѣра за още по-добъръ успѣхъ въ начинанието ми, а бѣрзото изчерпване на „Mariovo“ ме заставя да я поднеса на четцитѣ въ второ издание, придружено съ карта на областта и снимки отъ марковска носия.

Ползвувамъ се отъ случая да изкажа сърдечна благодарност на всички ония, които ме насърдчиха и подкрепиха въ книжовното ми прѣдприятие „Македонска Библиотека“.

София, 1923 год.

Г. Трайчевъ.

ПРЕДГОВОРЪ КЪМЪ ТРЕТОТО ИЗДАНИЕ свободата на Македония наложи книжката Mariovo да види трето непроменено издание. Мѣстното население именува областта *Марково*, а не *мерихово* нито *морихово*.

София, 1942 год.

Георги Трайчевъ

МАРИОВО

Мариово е дива, недостъпна, планинска област съ още по-диво — балканско население. Не напразно населението нарича Мариово арамийско място. И наистина, както въ далечното, тъй и въ по-близкото минало, Мариово е било гнездо и свърталище на нелегални хора. Въ по-старо време на тъй нареченитѣ „комити“ (Църне, Шике, Лажо и др.), а въ по-ново — на организационнитѣ чети. Но колкото Мариово е дива и недостъпна страна, толкова тя очаровава пътника съ своята дивност, естествени богатства, природа и стариини. Съ една дума колкото измъченъ се чувствува пътника, възседналъ своето добиче, пътувайки цѣли 10—12 часа зименъ пътъ, за да стигне крайно нѣкое село (Витолища, Полчища, Връбско или Живоо), толкова въ душата си усеща наслада като види, че най-сетне, следъ всички прѣчки, се намира въ царството на „вълчно зеления боръ“, — прибежище на мечката, рогача, дивата коза, фазана, сърната и други диви зверове. Не по-малко се пленява душата ти при мисъльта, че тази дива страна е хранила и кърмила чудо нелегални хора, станала гробница на повечето отъ тѣхъ и още, че всѣка чука, върхъ и скала ти напомня нѣкое славно сражение за свободата на геройското население отъ тоя хубавъ кѫтъ на нашето мило отечество. Нѣма да сбърка човѣкъ, ако каже, че тукъ всѣка педя земя и всѣко камъче сж облѣни съ човѣшка кръвь. Орисано било и днесъ славното това Мариово да запише още по-славни страници въ своята история, съ тригодишното и геройско отстояване гърди срещу гърди на нашитѣ левентъ войници срещу плеядата „Културни

*варвари**, състояща се отъ: англичани, французи, италианци, руси, сърби, гърци и купъ още пъстроокожи африканци, азиятци, австралийци и други колонисти. Ето затова Мариово копнѣеша ми душата да го видя и посетя.

* * *

На дѣсно отъ Вардора, почти въ срѣдата на западна Македония, между Тиквешъ, Саригйолската котловина, Раецъ и Пелагонийското поле, се намира красавата планинска областъ Мариово. Тя почива цѣла въ недрата на така наречения Мариовско-мегленски планински грамаденъ хорсъ, между споменатите четири котловини. Мариово почва отъ Тиквешъ, направо отъ Полошкия манастиръ и се простира вълнисто по течението на р. Черна, между $39^{\circ}41$, $40^{\circ}41$ географическа широта. Наоколо то е оградено съ високи гиздави планини, които го отдѣлятъ отъ неговите питоми, плодородни и по-топли съседи, като го правятъ мѣжно доста жпно за лжитѣ на цивилизацията и съвременния човѣшки напредъкъ. Неговата северна граница се състои отъ планински остри скали, каквито сѫ: *Прешленъ* и *Радобилските* планини, въ лѣво отъ рѣката Черна. Южната граница е *Скочивирската клисура*, която, при историческия „Завой на Черна“, излиза на битолската котловина. На лѣво отъ рѣка Черна, помежду битолското поле и Мариово, е *Селечка* планина, а на дѣсно, измежду мегленията и Мариово, се намиратъ *Мариовско-мегленските* планини. Околните, граничещи съ Мариово, сѫ: на изт. Тиквешко и Гевгелийско, на ютъ — Воденско, Караджаабадско, на з. Леринско и Битолско, на с. Прилепско. Надлѣжъ Мариово дѣржи, отъ Скочивирската клисура до Полошкия манастиръ, около 50 кlm., съ 1390 km^2 повърхнина, а срѣдната височина надъ морското равнище е около 1050 м. Тѣй че Мариово е най-високата и най-пространната котловина въ цѣла Македония. Отъ Нидже по С. И. посока

е историческото и фатално *Добро поле* (1700 м.), *Ингерникъ* (1440 м.) и *Кравица* (1160 м.).

Въ годините на последната световна война, отгравните планини на Мариово, добиха ореола на свещенни за българското племе, понеже кръвта и костите на храбритъ български синове ни ги осветиха. И ако, при всестова, Мариово бъде останало и до световната война почти съвсемъ непознато за всички ни, то причинитъ се криятъ въ нашата слаба българска любознательност и търдъ малкия интересъ къмъ изучване българските земи. Съ право единъ нашъ ученъ търди, че ний имаме хора съ голъми претенции за държавническо и дипломатическо ръководство, но които не знаятъ Вардара отъ кждъ извира.

Едва презъ 1917—1918 години отъ войната нѣкои отъ нашите учени, като проф. Г. Кацаровъ, географътъ Д. Илковъ, посетиха тоя край и казаха на българина, че Мариово е областъ, която представя голъмъ интересъ, както въ природо-научно, тъй и въ етнографско и археологическо отношение.

* * *

Мариовската котловина е лишена отъ голъми равнини и поляни; повечето сѫ високи и массивни ридове и дълбоки долове. Въ подножието на високите планини личатъ трѣвисти рѣтове и баири, които даватъ жива представа на окото за вцепенени вълни на бивше великанско езеро, въ минути на раздръзнатъ и буритъ състояние. Скалите носятъ граниченъ характеръ съ гнайсови слоеве и сѫ отъ еруптивенъ (вулканически) произходъ отъ престарата (палеозойска) и мазозойска ери. Климатътъ е доста остъръ, почти срѣдно-европейски и винената лоза не зре. Долините сѫ доста дълбоки; рѣките сѫ бързотечни и богати съ вода. Всички планински разклонения, що гледатъ къмъ Мариово, освенъ Селечка планина, сѫ

богати съ гори и представлятъ наши засената част на Македония. Също тъй богати съ и па паша.

Ръката Черна лакатуши живописно презъ сръцата на мариовската котловина, отъ западъ къмъ изтокъ и дъли страната на северо и южно Мариово. Въ долното течение на ръката страната се именува Горно-Мариово, а въ горното — Долно-Мариово. Първото още се нарича Прилепско Мариово, или Голъмо, а последното — Битолско Мариово, или Малко. Тамъ, при Малкото Мариово, е легендарния „Завоя на Черна“, историческа местност на безброй незнайни гробове наши и вражески, дето днесъ стърчать изпотрошени части отъ дървени кръстове, а въ недалечно бѫдеще, когато страната наново се освободи отъ вражески кракъ, великолепни паметници отдалечъ ще сочатъ на поколението *българската военна слава*. Коритото на р. Черна, презъ мариовската област, е тъсно и отъ младо произхождение. То е стръмно, шумливо и дълбоко, нѣгде съ утайване, по-доле бързотечно и съ водопади. Старото корито е при изворите на ръката, въ Демирхисарско-Желъзнецъ. Битолското поле свързва тъзи две (новото и старото) корита. Въ старо време Черна минавала презъ битолското *неогенно езеро* и изтичала къмъ Сари-гъръ по желъзо-пътната линия Битоля — Леринъ.

Грамадните земни промѧни въ Македония презъ време на терциера, коренно сѫ изменили първоначалния ѝ видъ. Тъ не сѫ улеснили много оттичанието на повършините ѝ води, напротивъ, сѫ имъ създали голъми препятствия и предизвикили образуването на голъми сладководни неогенски басейни, които едва къмъ края на неогена и въ началото на дилувиума си пробиватъ пътища на изтичане. По такъвъ пътъ е образувано съвременното легло на р. Черна, като пробива високите и скалисти Марновски планини.

* * *

Областъта е добила названието си отъ владетелката й Мара, сестра на последния български царь Шишманъ Търновски, който я далъ за жена на Султанъ Мурада I. Преданието разправя, че тя живѣла нѣколко години подъ името Кала-Мара и още Тамаръ-Мара, като явно изпонѣдвали християнската си вѣра и възпитавала децата си въ християнски истини. Мусюлманското духовенство, обаче, не могло да гледа Султанка тържествено да посещава черквите и явно да прибира въ султанските палати свещенството и тамъ да ѝ се извършватъ християнските треби. Поради това негодуване и още по политически съображения, Султана предлага на Мара да приеме мохамеданска вѣра, но тя, по най-категориченъ начинъ, отказва да се потурчи. Тая случка се потвърдява и отъ следната пѣсень:

Царь Муратъ Мари думаше:
 Маро ле, бѣла българка,
 Ела се, Маро, потурчи.
 Бѣла ханѣмка да стапешъ! и т. н.

Следъ като Мара не склонила на султанското предложение, да си промѣни вѣрата, и понеже Султана я много обичалъ, та не желаель да ѝ пакости, предложилъ ѝ: да иска отъ него, каквото ще, но да се махне нѣгде далече, лято да не може да я вижда вече той, нито синътъ ѝ, който билъ на 4 годиниша възрастъ. Последния не билъ нито кръстенъ, нито обрязанъ. Мара се съгласила и поискала да ѝ се даде въ владение гористата област между Прилепъ, Битоля, Воденъ и Демиръ-Капия, която била частъ отъ неговото собствено владение. Султана обещава, снабдява я съ нужния ферманъ за това и я изпраща въ

определената областъ, като ѝ подарили още много имане и всичките ѝ драгоценни украшения и накити. Придружавали я по пътя до 500 души християни-тълохранители. Като стигнала до Прилепъ, изявила желание да се покалугери въ прилепския манастиръ св. Богородица — Трескавецъ, но калугерите ѝ отказали, считайки я като престъпница. Ядосана Мара, дава заповедъ да избиятъ всички калуgerи, а манастира да опожарятъ. Следъ туй Мара избира за седалище хубавото село Витолища, дето издигнала великолепни палати, а покрай ръката Черна сградила новъ манастиръ, по име Чебренски — св. Димитъръ. Отъ тогава тази област добила името *Мариово*. Турцитъ назватъ *Мариова*, което ще рече *Марийна земя* или *Марийна страна* (поле). Прилепчани и другите околности назватъ *Мариоо*, като изпускатъ буквата *в* (*Мариово*). Мъстното население само се именува *Мариовецъ*, *Мариовци*. И тъй, да именуваме за напредъ, историческата тази областъ, *Мариово*, а не *Морихово*.

Мара управлявала владението си самостоятелно и независимо чрезъ селски кметове, назначавани по изборъ. Витолишкия кметъ е билъ главатарь надъ останалите и се наричава *Земски кметъ*. Той ималъ подъ властта си още известенъ брой сеймени, които се наричали *Земски сеймени*. Следъ Марийната смърть, областта Мариово отново влиза въ състава на Турската империя и Марийните палати, заедно съ великолепния Чебренски манастиръ, турцитъ разрушили, за да не остане споменъ отъ Мариовската самостоятелност. Останки отъ Марийните дворци и до днесъ стърчатъ край с. Витолища. Областта, обаче, продължава да се управлява отъ *Земски кметъ*, който билъ наследственъ. Той управлявалъ по старите предания и мъстни обичаи. Така продължило до преди 70 години, когато последния *Земски кметъ*, отъ село Полчища — *Трайко Христовъ Чакревъ* е билъ убитъ, за да се тури

край и на номиналната макаръ самостоятелност на Мариово.

Като владение на Мара-Султанка, тази област се ползвала съ известни привилегии. Населението било освободено отъ голѣми данъци и на по-силните (юнаци) може било разрешено да носятъ оръжие. Тази традиция продължава до недавна, като я наследили и другите Султанки следъ Мара. Като дете помня — преди 40 години, мнозина мариовци идваха на пазаръ, въоръжени съ пушки „кременачки“.

Малкиятъ данъкъ, що плащало Мариово, се прибиралъ отъ бирникъ — мѣстенъ житель, назначаванъ направо отъ Султанката, по препоръка отъ прилепската власт. Също къмъ привилегията се отнасяло и запрещението на турци да се заселватъ въ тая областъ. Ето защо тукъ нѣма нито педа турска земя. Чифлици на българи има, но турски липсватъ. Затуй Мариово се слави и въ народните умотворения (пѣсни, приказки и пр.), като „мирна земя“.

Събирането на данъка — „Султанино“, така се наричалъ опредѣления данъкъ за Султанката, ставало единъ пътъ въ годината. За тая цѣль въ всѣко село имало по единъ четвъртиятъ камъкъ съ издѣлбани дупки на горната страна. Числото на дупките отговаряло на числото на семействата въ селото, а голѣмината на дупките отговаряла на имотното състояние на данъкоплатеца. Щомъ пристигне бирника въ селото, събирали се домакини на всѣко семейство и въ присѫтствието на бирника, длъженъ билъ всѣки домакинъ да напълни опредѣлената дупка отъ бирника съ „аспри“. Остатъци отъ такивато камъни още личатъ въ нѣкои села. При гробищата на с. Витолища запазенъ е квадратенъ камъкъ съ 30 дупки, които отговаряли на броя на кжитѣ. Тогава селото броело 30 кжщи. Предаването данъчните суми на прилепската власт ставало съ голѣма тържественостъ. Земскиятъ кметъ, придруженъ отъ 1—2 кмета, яхнали на добри коне, добре

облечени, въоржени и предвождани отъ двама земски сеймени, облечени въ еничерска носия, занасяли парите въ Прилепъ. Гледайки съ злоба на този *гяурски кабадашъкъ*, властта и беговетъ намислили да турятъ края на него. Така и станало, следъ убийството на последния земски кметъ.

* * *

Въ културно-просветното отношение Мариово стои много назадъ. Населението е просто, наивно и невежко. Живъе патриархално и въ малки низки къщи заедно съ добитъка си. Цѣлата страна до „хуриета“ броеше само 1—2 училища. Страната е лишена отъ интелигентни сили. Отъ Мариово само единъ момъкъ е свършилъ IV класъ на Солунската гимназия прѣди 35 години и другъ единъ — свещеническия курсъ въ Скопие. И духовенството въ тоя край се отличава съ своята простота. Курсътъ на неговото образование билъ Витолишкото училище, което съществувало още отъ 1829 год. подъ ръководството на калугера *Люнгюръ*, родомъ отъ с. Кокре (марновско) и възпитаникъ светогорски. Учебните предмети сѫ били: наустница, псалтиръ и евангелис. Витолишкото училище е било разсадникъ за просветата въ страната. Отъ тамъ излизали дяци и попове, макаръ и съ твърде ограничени познания. Подобно училище, въ старо време, е имало и въ Чебренския манастиръ (марновско). Макаръ, че тѣзи училища сѫ давали на страната дяци и попове, простотата и невежеството, както у духовенството, тѣй и у населението, сѫ твърдѣ типични. Населението, въ религнозно отношение, е повечето суевърно. То е толкова просто, че не знае правилно и да се кръсти. Въ къщи икони и кандило рѣдко познаватъ. Въ единъ жгъль на къщата, срещу празникъ, палятъ свѣщи и ги лепятъ по стени. Въ повечето села старитѣ черкви сѫ низки, малки и тѣмни.

*Българите в
Западните
Балкани 1919*

само съ по една-две дупки, вмѣсто прозорци. Простотата и невежеството на мариовеца сѫ създали не малко анекдоти. Така, приказва се, че нѣкога мариовеца, като идвалъ въ града на пазаръ, купувалъ симиidъ отъ фурната и ялъ своя домашенъ хлѣбъ съ симида, вмѣсто сирене. Друго: Вѣднъжъ „Хитъръ Пѣю“ (мириовски) отишълъ за дѣрва въ бора. Покатерилъ се и застаналъ на клона, що билъ го сѣкълъ. Съ клона пада заедно и „Хитъръ Пѣю“ и главата му отскочила на иѣкъже. Събрали се мириовци и гледатъ трупътъ на „Хитъръ Пѣю“ безъ глава. Питатъ се единъ съ другъ „имѣше, или нѣмѣше глава „Хитъръ Пѣю“. Съ положителность никой не могълъ да твърди дали имѣль глава, затуй решили да запитатъ „Хитъръ Пѣювица“ — жената на Пѣя. Тя отговорила, че не знае дали имѣше глава „Хитъръ Пѣю“, но помни какво всѣка година, отъ Великдѣнъ на Великдѣнъ, купувалъ си по една „валавица“ — капа. Мариовецъ и днесъ почита костенурката за свята, защото при запалване спонитѣ по нивята, считали виновница близкостоящата костенурка, която ужъ била отъ Бога пратена да стори това чудо. Той се моли на костенурката, казвайки ѝ „Марѣна Чурѣна“ ти пѣлишъ, ти гасишъ и лепва съѣщи по ковчега за умилостивяване. Веднъжъ единъ мариовецъ дошълъ въ града да пазарува по случай свадбата на сина си. Явилъ се при бакалина за покупки и взель да му се оплаква отъ голѣмитѣ разносчи. Бакалина подкрепилъ думитѣ на мариовеца съ свои притурки, като казвалъ, че разносчитѣ се искатъ за свадба — **мадба**, вино — **мико**, ракия — **макия**, чалгия — **малгия** и др. такива и мариовеца се изплашилъ отъ двойнитѣ разносчи, що трѣбвало да стори за **мадба**, **мико**, **макия**, **малгия** и др. и решилъ да се откаже отъ свадбата. На другъ дукянъ, обаче, му направили по-проста сметка, безъ тѣзи прибавки, та мариовеца се успокоилъ и направилъ покупкитѣ си за сватбата. Друго. Мариовецъ

бива почерпенъ съ кафе, въ което умишлено е сипана соль, вместо захаръ. Изпива си кафето безъ роптане и на въпроса: хубаво ли е кафето, — отговаря, че било малко соленъко.

Градското население счита мариовеца за синонимъ на „глупакъ“, „простакъ“ и го именува съ прозвищението „торлакъ“. Тиквешани пъкъ наричатъ мариовеца за укоръ съ името „дуйка“. Голъма отговорност, за това невежество на мариовеца, се пада на черковно-училищните власти (прилепската черк.-учил. община, пелагонийската митрополия и Екзархията). Пълна незainteresованост от страна на тия органи царѣше по отношение културо-просвѣтата на тоя забравенъ край. Кракъ владишки рѣдко бѣ стъпвалъ тамъ. За просвѣта нито дума ставаше изъ канцеларията на помѣнатите фактори до „Хуриета“, когато се създаде инспекторския институтъ. И тогава даже Екзархията действуваше много мудно. Трѣбаше грѣцката пропаганда, насърчавана отъ турската власт, да засили своите агитации чрезъ агентите си; учители, учителки, доктори, четници, подкупи; трѣбаше да сме нѣми свидетели на погърчаването на тоя чисто бѫлгарски край, трѣбаше да мине година врѣме, за да си отворимъ очите и спасимъ страната съ контра-мѣрки. Сега вече (1909 г.) сторихме всичко за да наваксаме загубата и дѣдо владика взе по често да посещава тоя край и училища отворихме въ много отъ селата; и архиерейско намѣстничество се откри въ с. Витолище; и III класно училище се създаде съ икономически пансионъ при него.

* * *

Говора на мариовеца по ударение е близо до тиквешкия. Ударението пада винаги на втория слогъ, като не отива по-далечъ отъ третия слогъ. Примери: воденица, руливийца и пр., съ членъ воденицата, тепавийцата и т. н.

ударението стои пакъ на третия слогъ. Енклитичните форми въ мариовския говоръ не влияятъ на ударението. По синтаксисъ и етимология този говоръ е еднакъв съ прилепския. По речникъ мариовския говоръ е запазилъ много старински форми и думи, които ясно го отличаватъ отъ всички съседни говори. *Мисуръ* казватъ на блюдо (чения европейска) *каленцица* (паница отъ пръстъ) и др. Мариовският говоръ е твърде чистъ и отъ чужди думи и смесици. За неговата чистота най-много съ спомогнали следните обстоятелства: планинският характеръ на страната я прави мъжнодостъпна и изолирана отъ посетители чужди и съседни: тамъ няма нито турчинъ, нито гръкъ, нито влахъ, нито сърбинъ, нито албанецъ, нито даже циганинъ. Мариовеца непознава и емигрирането (гурбетълка). Той е така здраво привързанъ къмъ родната струха, че никакви условия и обстоятелства немогатъ го откъсна отъ нея. Презъ време на последната война Мариово бъде фронтъ, страната се обърна на пепелище, но мариовецътъ не мръдна отъ този край нито като бъжанецъ, нито по чужбина (Америка и другадѣ) за печалба и прехрана. Той знае и познава само града, дето единъ пътъ седмично слиза на пазаръ. Такъвъ твърдъ и консерваторъ мариовеца е и къмъ езикъ, въра, нрави и обичаи. Мариовеца и слѣдъ 50 и 100 години няма да усвои и научи нито една най-проста сръбска думица.

Жените обичатъ да се цапатъ лицето съ разни бълила и червила. Въ някои села върлува сифилиса, придобитъ отъ сношения съ турцитѣ. Оригинални съ и кръстните собствени имена: Браянъ, Стале, Бино, Китанъ, Зойка, Крайо и др. Още по-оригинална е мариовската носия — женска и мъжка.

Мариовката коситѣ си оплита на много ситни плетеники, като предъ очите, покрай челото, засукватъ част отъ тѣхъ, за да привързватъ *коцлето*, — вълнени плитки на върви, украсено съ 3—4 реда тенекиени жълтици и

съ други калаени и сребърни монети. Предъ ушите подсичатъ косата като кадъни. *Кошулята* е дълга, отъ домашно дебело платно, съ много шарки и везове. Надъ кошулята носятъ *шаякъ*, вълнена дреха безъ ржаве, дълга до кръстъта, изпъстрена съ разни шарки. Туй облъкло се препасва съ поясъ. плетенъ отъ вълнени върви. дълъгъ 5—6 метра. Отпредъ тургатъ *фута* (престилка). Надъ нея се препасва друга престилка, везана съ сърмени и алови прежде, а върху нея тургатъ сребърни *лафти*. Върху туй облъкло навира се *ресачка*, шаечна дреха безъ ржави, дълга до коленъ, везана отъ страни съ разни шарове. На гърлото носятъ гердани, отъ 2—3 реда нанизи сребърни и калаени пари. На ушите иматъ *ушиници*, дълги и тежки, отъ стари сребърни пари. На главата турятъ *сокан*, подобно на епитрахилъ, широкъ 2 педи и дълъгъ до подколенъ платенъ изръзъ, украсенъ съ разни дрънкала тенекиени, калаени. На ръцете, отъ китката до лакътя, носятъ *наръквици*, плетени отъ вълна, съ червена багра. На краката, отъ глезните до коленътъ, носятъ *калци*, също плетени отъ разноцветна вълнена прежда. — И межката носия е доста оригинална. *Кошуля* отъ домашно дебело платно съ бочиници (плисета) въ кръстъта; ржавите и яката изпъстрени съ разни шевици, аловъ цвѣтъ и клабоданъ. *Бечви*, шаячни гащи — бѣли или черни. *Поясъ*, вълнени, червени, престегнатъ съ ремъкъ и тока. *Кюрдия*, шаячна, изпъстрена и дълга до коленъ. *Ресачка*, шаячна, ресиса, черна или бѣла, дълга до надколенъ. Надъ ресачката слагатъ *кусалъ*, шаечна къса до пояса дреха, безъ ржави, както кюрдията и ресачката. Чорапи вълнени, дебели, подвързани при коленътъ съ *подвезки*, тъкани аловни коленчета. На главата носятъ плетено *качче*, или албанско *кечче*, обвito съ черна или бѣла плетена *чадика*, дълга 1·50—2 метра.

Много отъ момчетата до юношеска възрастъ не си стрижатъ коситѣ, а ги оплитатъ на една или две плитки (пръцлета) и ги носятъ пуснати като женитѣ, или свити подъ капата като поповетѣ. Възрастните може си бръснатъ цѣлата глава, или оставятъ частъ отъ темето си небръснато.

* * *

Въ замѣна на пословичната простота на мариовецъ природата тѣкъ щедро е надарила мариовското население съ чудесна хубостъ и красива — стройна снага, особено женския полъ. Цѣлото население се отличава съ висока стройна фигура, яко тѣлосложение и хубави черти на лицето. И при тази тѣлесна хубостъ, като се прибави и пъстрата, гиздава женска селска носия, украсена съ всъ-каквъ видъ сребърни и други накити, имаме красавици, каквито рѣдко се срещатъ. За нещастие, бидейки страната планинска малко е производителна, та, сѫшата тази красавица принудена е лѣтно време да слиза въ града и за 5—6 гроша дневно да става аргатка по турския чифлици, кѫдето, често пѫти по неволя, отдаваше си тѣлото на мърсеници агаряни. А не бѣха рѣдки случаите на насилиствено потурчване. Всъко лѣто свидетели бѣха прилепчани на нѣколко потурчвания. Често пѫти тѣзи насилия даваха поводъ за конфликти между двѣтѣ вѣри — мюхамеданска и християнска. Помня, дете малко бѣхъ, когато за едно такова потурчване стана на кракъ цѣлото българско население отъ града и по пай-демонстративенъ начинъ искаше предаването отъ властта насила потурчената мариовска мома. Разбунтувалия се народъ се умири само, когато се предаде момата въ ръцете на родителите ѝ. Не малко развратъ се внесе въ тоя край и отъ така наречените спахии. Надпреварване ставаше между разните агалари и беюве за кой да закупи спахилъка въ мариовско, съ единичната целъ да блудствува и развратничи съ цѣли си

антуражъ, състоящ се отъ цѣла дузина изметчици, чибукчии и тѣмъ подобни развратници. Никой българинъ не смееше да се яви конкурентъ за юшера на мариовско. Това право имаше само турчина. Следъ покупката на селото агата се настанява на квартира въ оная кѫща, гдето има най-хубава мома. Момата презъ всичкото време на стоянето на спахията въ селото, ще слугува и се навърта около него. Тя ще му постели леглото; тя ще вдигни постелкитѣ; ще полива вода; ще слага трапезата и пр. и пр. услуги и измѣжувания. По такъвъ начинъ момата става агова *посестрица* — фаворитка.

Въ замѣна на туй посестриство момата е обсипана съ подаръци (шарена шамия, коланче, бѣлило, червило, сребрени и калаени нанизи и пр.). Щомъ спахията съ своите хора, се наасити на първата посестрица, избира си втора, трета и т. н. Случвало се до 4—5 такива фаворитки да има въ едно село. За най-щастлива се счита оная кѫща, чиято мома стане посестрица на агата. Кѫщата се протежира отъ агата и никой не смѣе да закачи съ нѣщо нѣкой членъ отъ семейството, нито добитъка или други имотъ. Кога настѫпи време момата (фаворитка) да се омжжи, агата избира момъка и особено щастливъ е оня младежъ, комуто се падне да има за съпруга посестримата на агата! Не малко сѫ способствували за тоя развратъ и тогавашнитѣ лоши обстоятелства. Населението е било беззащитно, предъ разнитѣ разбойници и по такъвъ начинъ — чрезъ своите моми и булки, съ гледало да мине подъ опеката и протекцията на нѣкой бей, ага или падарина (турчинъ). Не се минаваше пазаренъ день (сѫбота) да нѣма убийство на нѣкой мариовецъ. А често пѫти се правѣха и масови убийства на цѣла група пазарджии изъ селечкия пѫть. Това побратимяване и често пѫти свързанитѣ съ него убийства, следвѣ на практика до създапането на револю-

ционната организация въ страната. Съ появата на първите нелегални хора, се тури край на това положение.

* * *

Било време, когато пространните мариовски гори (92,200 кв. м.), съставлявали големъ дълъ отъ поминъка на населението. А главното поминъчно занятие на населението е било скотовъдството, понеже областта е изобилствуваща съ сочни и богати пасища. На тази голема надморска височина, дето тръвата се зелене неомърсена и едра и кждето мухата слабо борави, а водопоишата сѫ бистри като сълза, — условията за широко скотовъдство сѫ най-благоприятни. Тогава Мариово е изкърмявало ежегодно до сто хиляди дребенъ рогатъ добитъкъ. Угоенъ и съ сладко питателно мясо, този добитъкъ привличалъ множество купувачи, които идвали отъ Солунъ и Цариградъ и закупували овните за есенята.

Днесъ икономическото положение на Мариово е едно отъ най-незавидните. Цълата страна, съ изключение на нѣколко само селца, е прошарена съ камъкъ. Рѣдко нѣкоя челядъ да се радва на парче земя. Поминъка имъ се състои отъ дърводѣлство, слабо скотовъдство и аргатлъкъ. Работните сили, въ прилепското поле, за жетва и вършидба, сѫ отъ Мариово. Земята слабо ражда: ржъ, овесъ, фасулъ и малко овоция. Ораньта извършватъ доста оригинално. Хвърлятъ семето първо, па после го заравятъ. Само тукъ — тамъ край Черна се забелѣзватъ малки полянки, засети съ веселъ кукурузъ. Въ околността на селата Дуйне, Каленъ, Кокре по лѣвия брѣгъ на р. Черна, ставатъ хубави круши, наречени „гърлести“, които се ценятъ скжпо на пазаря. Млѣчните продукти: масло, сирене, извара сѫщо така се ценятъ по-високо отъ другаде. Мариовската вълна и марновското говедо на пазаря иматъ по-добра цена. Само че едрия рогатъ добитъкъ се пред-

почита повече за клане, поради вкусното мясо, отколкото за работа. Добитъка (крави, волове) и той е дивъ, понеже расте и се отглежда на пълна свобода изъ горите и скалите, безъ никаква грижа отъ стопанинте. Само въ лошо и студено време добитъка самъ се прибира изъ кошарите и колибите, построени изъ стръмните и скалисти горски ръзаклонения. Пространните борови гори доставятъ дървенъ строителенъ материалъ на: прилепско, битолско, леринско, тиквешко, гевгелийско и воденско. Освенъ ржачните бички, има и водни чаркове, построени по р. Черна. До преди постройката на ж. п. линия Скопие — Солунъ, Мариово снабдяваше и Солунъ съ дървенъ материалъ. Населението още помни какъ спускали големи чамови „трупи“ по Черна и отъ тамъ по Вардара надоле за къмъ Солунъ, образуващи грамадни „салове“, натоварени отъ крайбрежните градове и ръчни скели съ жито и други търговски артикули.

И природните богатства не сѫ малко въ страната. Каменни въглища, железни руди, тебеширови пластове (креда), гипсъ, хромова руда, реалгаръ, ауринпигментъ, синъ камъкъ, минерални води (кисели и солени) има на много места. На много места личатъ следи, които сочатъ, че рударството въ Мариово е съществувало още въ XII в. Презъ 1885 год. сѫ били направени първите сериозни изучвания върху рударското богатство на областта, които сѫ дали добри резултати. Цѣлото това богатство стои неизползвано. Само рожденския „мадеж“ се експлоатира отъ 1891 г. отъ френска компания, кѫдето работятъ отъ 200—500 работника. Тамъ се добиватъ арсеникови, хромови руди и синъ камъкъ.

* * *

Не сѫ малко и старинните въ Мариово. Въ рожденските рудници има следи отъ рудничарство още отъ сръд-

нитъ въкove. Порошкиятъ манастиръ е зиданъ по стилъ на Охридските черкви и личи, че е доста старъ. Други стари манастири сѫ: Чебренския при с. Бзовикъ и св. Богородица при с. Манастиръ. По-новъ е манастира св. Илия при с. Мелница. Той е граненъ презъ 1872 год. Въ околността на с. Дуйне има развалини на 4—5 места, отъ нѣкогашни стари заселища. Тѣ сѫ: *Лисиче*, край р. Черна; *Малево* и *Голъмово* село; сѫщо и *Ревдолъ*. Населението на тѣзи стари селища преди 150 години забѣгнало отъ чума и отъ золуми. Сбрали се въ сегашното Дуйне и образували ново селище.

Южно отъ с. Дуйне, край рѣката Лисичен, има високъ бairъ съ развалини манастирски. Уцѣлѣли личатъ отдѣлни килии. Така сѫщо личи и пжтя, що води отъ развалините до близкия лѣвъ брѣгъ на р. Черна. Между селата Бешища и Градешница, въ мѣстността *Сатока*, намиратъ се много развалини отъ черквища. Преданието говори за 70 черкви. А днесъ личатъ 10—13 полуразвалени сгради, припокрити съ слама. Наоколо личатъ стари гробища, наричани отъ населението „*Елимски*“, обрнати по посока северна. Презъ 1897/98 уч. година учителя А. Петровъ е правилъ разкопки при тѣхъ и намиралъ скелети на хора великанъ, съ дълги бедра и голѣми черепи. Между скелетите срещали сѫ гривни, прѣстени и др. украшения. На 2 часа раздалечъ отъ с. Дуйне, по пжтя за р. Черна, на близо при мостътъ, стърчатъ, на една височина, развалини отъ стара черква, наричани *Маркови кули*. Наблизо има и стари гробища. Покрай самата рѣка въ скалата има изображение на светецъ, изтръти отъ времето.

Но най-интересни и важни открития сѫ намѣрени при селото Витолища, които сведочатъ за римски заселища, па даже говорятъ и за обитаването на предисторически човѣкъ. Презъ 1917 година учителя С. Стефановъ, като ст. подофицеръ при 2 Тракийска дивизия билъ натоваренъ

да направи нѣкои археологически разучвания и разкопки въ околността на с. Витолища и Полчища. Прѣзъ 1918 година съ научна мисия е посетилъ тоя край и г. проф. Гавр. Кацаровъ. Отъ направените изучвания се установява, че при с. Витолища имало селище още въ предисторическата епоха. Въ мястността Св. Петка е разкопана една могила, въ която сѫ намерени фрагменти отъ примитивни глинени сѫдове и полирани каменни оръдия отъ неолитичната епоха. По-голѣмо значение е добило това селище отъ римската епоха, както личи отъ много други паметници отъ тази епоха, намерени въ околността на селото. Така: въ мястността „Царевецъ“ (грамадитъ) сѫ разкрити основите на разрушени римски сгради и намерени три релефа. Други два релефа сѫ намѣрени въ мястността „Царицина нива“. Намѣренъ е и римски гробъ съ плочи, който криелъ само единъ скелетъ, въ мястността „Змийовъ тръндъ“. При Св. Петка е разкопана стара църква още отъ старохристиянската епоха. Въ мястността „Урвицъ“ сѫ открити 6 християнски гроба съ 50 скелети. Също и въ съседното село Полчища, въ мястността „Садевитъ“, открити сѫ разни паметници отъ римска епоха. Както преданието за владението на Мариово отъ Мара, Царь Шишмановата сестра, така и откритите стариини, сочатъ, че селото Витолища е играло въ старо време значителна роля.

* * *

Въ тази дива, мжчнодостжпна и изолирана овчарска страна, която въ много отношения прилича на Аркадия и Пелопонезъ, нѣма други по-удобни пѫтища отъ конски и кози пѫтеки. Пѫтуването става съ конь, мule и магаре. Щастливо бѣ, обаче, сѫщото това скрито, неизвестно и мжчнодостжпно Мариово, презъ последната война, бидейки фронтъ на бѫлгарската армия, да се удостои съ шосейни

пътища, по които денонищно кръстосваха: коли, файтони, камиони и автомобили по разни посоки и направления. Нещо даже повече. То биде процепено от въздушни линии, начинающи от Троячката гара, по пътя Градско — Прилепъ, и минавайки край с. Бъловодица, стигаха, далече негде изъ мариовско, въ тила на армията. Отъ Прилепъ за Мариво вървяха само два мъжнопроходими пътища. Единиятъ зима юго-източна посока, презъ Селечка планина, а другия — южна и минава край с. Щавица. Първиятъ е стръменъ и почти отвесенъ и се нарича *Бълочешменски*, — отъ името на чешмата, която касната високо въ планината, отъ далечъ се бълъе, като орлово гнѣздо. Вториятъ пътъ е по-достъпенъ и се нарича *Пловчата*. Вжпрѣки това първия се предпочита, като по-прѣкъ. По него предпочитатъ да пътуватъ пешоходци и добитъци съ леки товари.

Слѣдъ 3 часа доста уморителенъ пътъ отъ Прилепъ, прѣко презъ Селчка планина, стига се най-високия връхъ на планината нареченъ „*Буди-машъ*“. Тукъ е водораздѣла между Прилепъ и мариовско. Отъ тукъ си води началото *Свинска рѣка*, която минава край с. *Кокре*. Коритото ѝ образува дълбоки урви и долища. До Кокре се стига за 1 часъ. То е началното село на Мариво. Брои 66 кжщи. Има черква — Св. Духъ. Тукъ ставатъ най-хубавите круши *гърлести*, частъ отъ които се пращали на Султанката въ Цариградъ. Отъ Кокре пътъ води южно, по дѣсния брѣгъ на Свинска рѣка и за 5 хлм. се стига с. *Каленъ* съ 40 кжщи. Сборъ става на Спасовъ день. Прѣзъ 1905 г. селото биде нападнато отъ андарти и изгорѣха 19 кжщи и убиха 13 д. селяни. С.-източно отъ Каленъ, на раздалечъ 1 часъ е с. *Дуйне* съ 138 кжщи и черква св. Димитрин. Училище иматъ отъ 1880 г. Дуйне презъ турския режимъ, бѣ седалище на Мюдуринъ. Има жандармейски постъ и кжша за аскера. Поради честитѣ сношения съ аскера и чинов-

Расимъ-беговъ мостъ на р. Черна подъ с. Дуїна

ницитѣ дунчани сѫ съ покварени ирави. Но с.-западна посока на разстояние $\frac{1}{2}$ часъ е с. *Лещани* съ 45 к. и черква св. Георги. С.-източно отъ Дуйне, на раздалечъ 1 часъ отстои с. *Вепрчани* съ 64 к. и черква св. Спасъ. Има и училище. На северъ отъ горното село, на разстояние 6 к. м. и близо до лѣвия брѣгъ на р. Черна е разположено с. *Гудяково* съ 30 к. С.-източно отъ него, на $\frac{1}{2}$ ч. разстояние е с. *Галища* съ 80 к. Административно то се числеше къмъ Тиквешко. На 2 часа раздалечъ отъ с. Дуйне по ю.-западна посока е с. *Крушайца* (родно място на Толе-паша, войвода отъ 1903—906 г.) съ 56 к. и черква св. Арангелъ. Въ селото има 6—7 чифлици. Най-големия чифликъ е на Бомболови отъ Прилепъ. Два километра западно отъ него е с. *Пчанища* съ 100 к. Селото *Писокалъ* е чифликъ съ 4 кжщи, разположено западно отъ Каленъ на 5 к. м. по пътя *плочата*. Всички горе изброени 10 села се числаха къмъ Дунския мюдурлукъ и сѫ отъ лѣвата страна на р. Черна.

За да стигнемъ моста на р. Черна, ще вземемъ пътя южно отъ с. Дуйне. Минава се Синска-рѣка, наричана още Лисичка рѣка, пресичаме каменистото възвишение „*Докино*“ и следъ два часа пътъ сме на лѣвия брѣгъ на рѣката, при Маркови-кули. Насреща стърчатъ развалини отъ старъ мостъ, по-горѣ стърчатъ други такива прѣзъ рѣката Черна се минава по 4 арковия здравъ дървенъ мостъ, дълъгъ 116 крачки. Рѣката си добила това несимпатично име „*Черна*“ не отъ пакоститѣ, що прави на околното население, а отъ черния цветъ на водата ѝ, който личи че е черенъ като въгленъ, въ горното ѝ течение. при самия изворъ въ Демиръ Хисарско, надъ селото Желѣзнецъ. Тукъ грамадното количество вода, което блика отъ подножието на една скала, има черенъ цветъ, навѣрно придобитъ отъ каменовжгленитъ леговища, или отъ черната желѣзна руда (Магнетитъ F_3O_4), която изо-

билва въ тоя край. На едно разстояние отъ 100 метра ясно личи черния цветъ на водата по продълженето на рѣката. отъ вливането на буйните планински рѣчички: Илинска, Спространска и други притоци, рѣката Черна се избистря. Не сѫ били малко и жертвите, обаче, що всѣка почти година поглъщаше Черна на *Возарския панаиръ*. На Гюргевъ-день всѣка година ставаше голѣмъ панаиръ при с. Возарци на р. Черна. Щомъ рѣката напусне мариовско-радобилските тѣснини, разлива се и образува широко корито при селото Возарци. Тукъ се събираще грамадно количество добитъкъ; овце, кози, крави, волове, коне, магарета отъ тиквешко, велешко и прилепско и ставаше 3 дневенъ панаиръ презъ турския режимъ. Черна дѣли тиквешко отъ прилепско. Сношенията на хората и прехвърлянето на стоката ставаше само съ голѣми първобитни направа кораби. Тогава рѣката е най-пълноводна. Отъ голѣма навалица и невнимание не се минаваше панаирска година безъ жертви на хора и добитъкъ.

Другъ мостъ на Черна има при Чебренския манастиръ, Той е камененъ. Като се мине дървения мостъ подъ с. Дуйне, навлиза се въ скалистата мѣстност „*Примките*“ (пусия, позиция), пътя изъ която лакатуши цели части. Целата тази мѣстност е окървавена съ човѣшка кръвь и съ право добила името си „*Примките*“. Отъ тукъ една пътека води ю.-з., друга източно. Първата се издига високо по дѣсния брѣгъ на Черна, минава скалисти мѣста и слѣдъ 1 часъ стига с. *Манастиръ*. То брои 28 кѣщи и има старъ манастиръ Св. Богородица. Околността на селото е богата съ тебеширови (креда) пластове. Преди 40 години прилепските училища си служеха съ тоя тебеширъ, който съ товари, на голѣми буци, се донасяше на пазаря. Южно отъ селото на 2 ч. разстояние е разположенъ Чебренския манастиръ Св. Димитри, надъ самия дѣсенъ брѣгъ на рѣката. Той притежава грамадно богат-

ство. Има воденица съ 12 камъни, гори, ниви, градини. Въ старо време тукъ е имало училище съ славянско четмо. Отъ черковния въпросъ (1870 г.) е владение на гръцката патриаршия. Източно отъ манастира на раздалечъ по 2—3—4 кlm. едно отъ друго стоятъ селата: *Бзовикъ* съ 40 кжщи, *Грунища* — 32 к., *Будимирци* — 65 к. *Старавина* — 50 к., *Градешница* — 165 к. Всички тия села граничещи съ манастира, останаха подъ патриаршеско влияние. Големи суми харчеше гръцката пропаганда за закрепването на тия села до възстаническата година, а следъ туй, чрезъ тероръ на гръцки андарти, поддържаше гръкоманския духъ у населението. Много мариовчета отъ тия села бъха пращани по Атина и другаде, за да ги възпитаватъ и учатъ на гръцки езикъ. Отъ такива ренегати сѫ повечето гръкомани въ Битоля, като Д-ъ Налевъ и др.

Пътя, що води отъ „*Примките*“ по източна посока, върви високо по лѣвия брѣгъ на р. Бутурица, дѣсенъ притокъ на Черна. Той пресича урви и хълмове, обрасли тукъ тамъ съ джбовъ храсталакъ. Следъ 1 часъ стига се мястността „*Троашъ*“, отъ кѫдето почватъ пътни разклонения по 3 посоки: единъ пътъ води ю. източно за с. Бешища, другъ — източно за с. Мелница и Полчища и трети — с.-източно за с. Витолища. Разстоянието между горните села е по 6—7 кlm. едно отъ друго. Надъ с. *Полчища* (*Почища*) се издига планината Св. Петка, отдото се виждатъ сиъжните върхове на Нидже пл., късно презъ лѣтото. Селото брон 90 кжщи. Иматъ черква Св. Спасъ и училище още отъ 1892 год. И туй село бъ често заплашвано и нападано отъ андартите, идещи отъ къмъ воденско. При едно нападение ограбиха всички славянски черковни книги. Дадени сѫ и човѣшки жертви за бранене националността, но андартите не успѣха да го завладеятъ. Явни агенти на гръцката про-

паганда бѣха разните стражари и чиновници изъ тоя край, заплашвайки населението съ тероръ. Въпрѣки това не се поддаде на гръкоманство нито Полчища, нито друго нѣкое село. Село *Бешница* има 170 кжщи и черкви Св. Илия и Св. Петка. Отъ туй село бѣ родомъ гръцкия войвода Цицо, бившъ български такъвъ, който съ тероръ и подкрепа на стражата отъ жандарм. кула, находяща се въ селото, сполучи да затвори българското училище. Повече отъ 30 жертви е дало селото въ борба съ андартитѣ за отстояване своята националностъ. Село *Мелница* едно отъ 3 км. далечъ по двата брѣга на р. Бутурица. Преди 60 години селото броело 50 кжщи, но отъ золуми на разбойници, населението било прокудено изъ околните села. До 1900 г. то е имало 10—12 кжщи. Отъ андарски нападения, обаче, забѣгали съ всички по съседните села и днесъ селото е пусто, — само стърчещите изпопаднали сгради сочатъ за неговото минало. Южно отъ селото на 500 м. раздалечъ е издигнатъ новъ манастиръ Св. Илия. Ктиторъ на Манастира е дѣдо Стале отъ с. Полчища, умрѣлъ преди 10 години на 115 годишна възрастъ. Манастира е съграденъ прѣзъ 1872 год., а зографисанъ прѣзъ 1881 год. Заель се дѣдо Стале съ съграждането на манастира отъ тъга за Чебренския манастиръ, който имъ отнелъ гръцкия владика. Наоколо манастира има хубави сгради и хамбари. Притежава доста недвижимъ имотъ и още говеда, коне, мулета, овце, кози, свини, улища (пчели). Стопаниска се умѣло. И отъ манастира андартитѣ взеха три жертви. Отъ служащите заклаха трима въ самата черква, предъ владиковия престолъ.

Нагоре отъ с. Мелница, по с.-и. посока, пътя върви изъ клисири, образувани отъ р. Бутурица. Следъ единъ часъ пътъ стига се главното мариовско село *Витолища*. То брои 168 кжщи, 1225 жители, и е съ двѣ черкви, двама свещеници и училище, датираще отъ 1829 год. Се-

лото е по-заможно. Срещатъ се хубави жилища; има 6 ханнища, къщла за аскера (около 200 души) и правителственъ домъ (мюдурлукъ). Витолища е централно място за околните: Прилепъ (12 ч.), Леринъ (14 ч.), Воденъ (14 ч.), Гевгели (15 ч.), Тиквешъ (12 ч.), Битоля (12 ч.). Главно занятие на селото е дърводелството. Източно отъ селото е Кравица пл., съ нависокия върхъ *Перунъ*. Планината е обрасла съ гъста борова гора, която държи 2—3 часа на дълъжъ. Тя снабдява околните пазари съ дървенъ строителенъ материалъ. Витолища бъде родно място на Бине Антоновъ, свършилъ IV кл. на Солунската гимназия презъ 1884/85 г. и синъ му Стоянъ, свършилъ свещенически курсъ въ Скопие. Гой бъде учител до последно време и борецъ за националността срещу андартитѣ. Източно отъ Витолища, по разклоненията на Кравица пл., е с. *Рожденъ* съ 90 к. и 703 жители. По с.-з. посока, на 5 км. отъ с. Витолища е с. *Живоо*. Отъ тукъ презъ време на възстанието (1903 г.) се отправиха прилепските възстаници, на брой около 500 души, за да нападнатъ турския аскеръ при Витолишката къщла. Селото брои 27 къщи и е родно място на мариовския български войвода Зойката. Иматъ черкви Св. Петка и Св. Димитъръ. И туй село бъде нападнато отъ андартитѣ, изгоряха го и убиха 18 души селяни. На 1 часъ раздялечъ отъ Живоо е селото *Връбско*, разположено по лъсния бръгъ на р. Черна, срещу с. Галища. Селото брои 33 къщи и има черква Св. Архангелъ. Съ-и, отъ Живоо на 15 км. е последното мариовско село *Клино* съ 70 къщи и черква Св. Архангелъ. Ново мариовско село е *Петалино*, съградено отъ прѣди 20 години. То брои 20 къщи и спада въ старите патриаршески села наредъ съ с. Грунища.

* * *

Двѣ думи и за *Добро поле*. Видехме, че Добро поле е една отъ височините на Мариовските планини.

Макаръ да носи името „*поле*“, то заема най-високата част (1700 м.) на тия планини. Следъ него иде Петерникъ (1440 м.) и Кравица (1160 м.). Въ подножието на Добро поле съ разположени старите гръкомански села: Бзовикъ, Стравина, Градешница, Будимирци, Грунища и Петалино. Презъ последната война тукъ стана „*пробива*“ и последва катастрофата за българското племе. Не съмъ воененъ, нито стратегъ, но всички знаемъ, че най-уязвими бъхне (по цъдия фронтъ) при Яребична (Дойрански секторъ), Прилепско поле (Кукуречански секторъ), Междузенерия участъкъ (Преспански секторъ) и кота 1250 — Червената стъна. Казвамъ, за горните пунктове, най-уязвими бъха, защото терена не представлява никаква стратегия; той е или равно поле, както прилепско — Кукуречани, или слабо възвишение, каквите бъха останалите мѣстности. И ако тамъ, дето неприятеля презъ време на 2—3 години хвърли всички свои запаси, съ страшни и яростни атаки и адски огньове, отъ които земята трепереше, за да направи пробивъ, — не сполучи, колко повече, можеше да се предполага, че той ще направи пробивъ на Добро поле — едно ивсто планинско и стратегично. Никой уменъ човѣкъ, па билъ той воененъ или не, нѣма да повѣрва това. Друго. Нека допустнемъ, най-сетне, че пробива е станалъ. Що пречеше на армията да се спре на друга линия — естествено укрепена, каквите изобилствуватъ изъ Мариово? Казахме по-рано, че Мариово е планинска страна и на всѣкажде прошарена съ зѫбести скали, хълмове, урви, възвищения, долове, които умело използвани, могатъ да служатъ за крепка защита предъ неприятелския огньъ. Ако и тия естествени укрепления не можеха да задържатъ нашата армия, то защо не спрѣ на рѣката Черна, която е втора, още по-сигурна и по-стратегична естествена крепость, по цѣлото продължение на Мариово? Ако най-сетне и тукъ не се

задържахме, защо не спряхме по селечко-радобилските високи планински разклонения, които образуватъ една силно укрепена и извънмерно стратегична зона, презъ която пиле може да прехвъркне, дето се казва, Най-малкото, което можеше да се придобие, ако отстъплението станеше редовно и планомерно по тези естествено-укрепени линии, то е, че тила щъщше да отстъпи и се прибере въ редъ и порядъкъ. Ето защо, кой каквото ще да казва по тоя катастрофаленъ пробилъ, фактътъ, че частъ отъ армията не искаше повече войната, можъно се отрича.

* * *

А когато наново настъпи свободата въ Македония, а тя (свободата) ще настъпи по-скоро, може би, отъ колъкото се надяваме, защото грамадните жертви, пролетата кръвъ на четници, възстаници и войници, бъха дадени за право и светло дѣло, което рано или късно ще успѣе,— тогава ще видимъ дивото и неприветливо инакъ Марново, посещавано отъ любителите на туризма и лова, подмани отъ хладния и чистъ балкански климатъ, отъ хубавата и бистра като кристалъ планинска вода и отъ разнообразния дивечъ. Тогава и българската аристокрация, която пилѣ излишните си пари по курорти изъ чужди страни, ще предпочете да се приюти изъ недрата на тоя най-високъ кжтъ въ Македония, дето мухата рѣдко долита. Ще се заредятъ тогавъ и многобройните поклонници отъ близки и далечни страни, начело съ много майки, сестри и съпруги, за да търсятъ незнайните гробове на своите мили, паднали тукъ, за свободата на тоя край и посетителите, що любопитствува да видятъ фаталното Добро-поле! Ахъ, това Добро-поле, колко майки разплака! Не ще ли дойде денъ да се реванширашъ и оправдаешъ хубавото си име *Добро-поле*, което сега напомня само тъга и скърбъ? Да, дойде този денъ!

Следната таблица нагледно ни представя броя на селищата, населението, училищата и манастирите във Мариово:

№ п. р.	Име на селницето	Брой на жители			Брой на население			Брой на училищата			Брой на училища			Брой на мана- стирите
		Брой ж. ч.	Брой на населе- нието	Брой на учи- лищата	Брой на населе- нието									
1	Дуйне . . .	138	1224	1	13	3								
2	Пещани . . .	45	280	—	—	—								
3	Кокре . . .	56	446	1	9	4								
4	Каленъ. . .	40	360	1	8	2								
5	Вепърчани . .	64	520	1	12	3								
6	Гудяково . . .	30	280	—	—	—								
7	Крушецица . .	56	470	—	—	—								
8	Пчанища . . .	100	620	—	—	—								
9	Галища . . .	80	535	—	—	—								
10	Писокалъ . . .	4	46	—	—	—								
11	Манастиръ . . .	28	208	—	—	—								Св. Богородица
12	Бзовикъ* . . .	40	420	—	—	—								Чебренски Св. Димитри
13	Грунища* . . .	32	240	—	—	—								
14	Будимирци* . .	65	618	—	—	—								
15	Старавина* . .	50	590	—	—	—								
16	Градешница*. .	165	1170	—	—	—								
17	Петалино* . . .	20	98	—	—	—								
18	Полчища . . .	90	696	1	11	—								
19	Бешища . . .	170	1047	—	—	—								
20	Мелница . . .	—	—	—	—	—								Св. Никия
21	Витолища. . .	168	1225	1	23	8								
22	Рожденъ . . .	90	703	—	—	—								
23	Живоо. . .	27	230	—	—	—								
24	Връбско . . .	33	360	—	—	—								
25	Клико . . .	70	495	—	—	—								Попошки Св. Богородица
	Всичко . . .	1561	12881	6	76	20	4							

* Селата съ звездичка съг. Гъркомански

Българите в
Западните
Балкани 1919

ЦЕНА 10 ЛЕВА

